

**АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ
ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ ПРЫМЕТНІКАЎ-КАМПАЗІТАЎ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАЎ
20-30-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ)**

Індывідуальна-аўтарскае словаўтварэнне варта разглядаць як асобны падраздзел дэрываталогіі, які характарызуецца сваімі словаўтваральнымі тыпамі (што могуць быць не зафіксаваны нарматыўнымі граматыкамі той ці іншай літаратурнай мовы), частотнасцю і прадуктыўнасцю спосабаў словаўтварэння, арсеналам афіксаў, асаблівасцямі спалучэння кампанентаў у залежнасці ад структуры, часцінамоўнай прыналежнасці, вобразна-выяўленчага патэнцыялу і г.д. У айчынным мовазнаўстве няма комплексных грунтоўных прац, у якіх была б праведзена выразная мяжа паміж падсістэмамі некадыфікаванай лексікі, вызначаны крытэрыі для дыферэнцыяцыі некадыфікаваных адзінак, апісаны сферы іх распаўсюджанасці, функцыянальныя асаблівасці. Як правіла, мовазнаўцы, называючы даследуемыя адзінкі некадыфікаванымі, разглядаюць падрабязна якую-небудзь адну падсістэму, "звяно" некадыфікаванай лексікі: прастамоўную лексіку, дыялектызмы, індывідуальна-аўтарскія словы. Пры гэтым аналіз некадыфікаванай лексікі пэўнай мовы пазбаўлены агульнай цэласнасці, завершанасці. Адзначаем, што аб'ектам нашага даследавання сталі толькі індывідуальна-аўтарскія складаныя прыметнікі, зафіксаваныя ў мастацкіх тэкстах беларускіх пісьменнікаў 20–30-х гг. XX ст., як падсістэма некадыфікаванай лексікі беларускай мовы. Адметнасці індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў-кампазітаў (у адрозненне ад іншых падсістэм некадыфікаванай лексікі):

- сфера распаўсюджанасці — мастацкія тэксты;
- аўтар — пісьменнік;
- мэты стварэння не толькі (часам — не столькі) намінацыі, але і стылістычныя;
- не зафіксаваныя слоўнікамі літаратурнай мовы;
- валодаюць высокім вобразна-выяўленчым патэнцыялам.

На сённяшні дзень існуюць беларускія слоўнікі прастамоўнай і дыялектнай лексікі, аднак адсутнічаюць слоўнікі індывідуальна-аўтарскіх слоў, акрамя спроб у выглядзе асобных публікацый у часопісах, дзе, як правіла, выбарачна пададзены словы пэўнага пісьменніка (пісьменнікаў) або гістарычнай эпохі ў форме індэксу, у вольным парадку, з апісаннем асаблівасцей структуры і г.д. (М.Шабовіч, Г.Басава, М.Прыгодзіч) [1; 3; 5]. Нягледзячы на даволі шырокі ахоп мовазнаўцамі праблем аўтарскай словатворчасці, адсутнасць слоўнікаў індывідуальна-аўтарскай лексікі асобных гістарычных перыядаў, дзе былі б пададзены стылістычныя паметы, семантычныя характарыстыкі, ілюстрацыйны матэрыял і якія характарызаваліся б адзінствам укладання, зручнасцю карыстання, бяспрэчна, пацвярджаюць актуальнасць і запатрабаванасць комплексных

даследаванняў, прысвечаных аўтарскім дэрыватам. На наш погляд, ажыццяўленне выбаркі індывідуальна-аўтарскіх слоў у залежнасці ад прыналежнасці да пэўнага гістарычнага перыяду выключна важна, паколькі стварэнне мастакамі слова падобных лексем у многім абумоўлена не толькі індывідуальным стылем таго ці іншага пісьменніка, але і агульным духам эпохі, у якую пісаў творца, калектыўнай філасофіяй таго часу, грамадска-палітычнымі падзеямі, што непасрэдна ці ўскосна ўплывалі на накірункі развіцця мовы і літаратуры.

Празрыстасць структуры, фактычна неабмежаваныя спалучальныя магчымасці простых прыметнікаў дазваляюць адасобіць некадыфікаваныя прыметнікі-кампазіты ад іншых некадыфікаваных слоў, прадстаўленых самастойнымі часцінамі мовы. Індывідуальна-аўтарскія прыметнікі-кампазіты ствараюць карціну свету, узнаўляюць якую фактычна няма патрэбы ў што-дзённых моўных зносінах: ...Тым часам бацька з дачкой у цяжкім адчужана-халодным маўчанні падыходзілі да будынка местачковае сямігодкі (М. Зарэцкі); Ведае добра і век не забудзе, як яшчэ нервова-гарачым хваляваннем усё яго цела праціналася пасля гэтага... (М. Нікановіч). Абсалютная большасць некадыфікаваных прыметнікаў-кампазітаў не могуць увайсці ў арсенал кадыфікаваных, паколькі такія лексемы незапатрабаваныя ў жывым маўленні носьбітаў мовы, не выступаюць відавочна «адсутным» элементам («прагалам») моўнай сістэмы, які неабходна запоўніць: Сярод натоўпу часамі чуваць былі нервова-зацятых ўсхліпванні... (М. Зарэцкі); Я ўпэўнены, што ўсе заглядаліся на гэты нечувана-вялізны, крывава-прыгожы, бліскучы бант! (А. Мрый)

У адрозненне ад некадыфікаваных назоўнікаў, дзеясловаў, некадыфікаваныя прыметнікі-кампазіты перш за ўсё не называюць, а апісваюць, характарызуюць і маюць значна менш шансаў перайсці ў разрад так званых сацыяльных неалагізмаў: А нудна-шэрая пыльная вуліца ляжала раскатаным суравым рушніком... (М. Нікановіч); ...*І тады замест смеху нёсся нястрымана-балючы плач* (М. Нікановіч); *Халіма адвёў убок сярдзіта-задуменны погляд* (М. Зарэцкі). Ці можна назваць індывідуальна-аўтарскія прыметнікі-кампазіты новымі словамі? Узнікненне такіх адзінак магчымае ў любы часавы прамежак, а зафіксаваць іх першае (часта — адзінае) з'яўленне ў маўленні фактычна нерэальна, паколькі тое ці іншае слова магло незалежна ўзнікнуць у розныя часавыя прамежкі дзякуючы розным яго аўтарам. Зафіксаваць момант узнікнення можна толькі прыблізна, арыентуючыся на пісьмовыя крыніцы, у той час як тэарэтычна слова магло ўзнікнуць і "пражыць" пэўны час у вусным маўленні ці нават у свядомасці аўтара.

Складаны індывідуальна-аўтарскі прыметнік-эпітэт забяспечвае завершаную характарыстыку, вычарпальную, надзвычай сэнсаскандэнсаваную прымету (у параўнанні з простым прыметнікам-эпітэтам), якую наўрад ці можна дапоўніць: *Адна ручаіна тонка-вострая, чырвона-рухавая, другая — густа-шараватая, шырокая сваёю перамогаю над усім* (К. Чорны); *Ён становіцца на калені перад кветкамі і гаворыць дрыжачым, урачыстым-напружаным голасам* (М. Зарэцкі).

Неабходнасць вывучэння індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў-кампазітаў абумоўліваецца і тым, што ў сферы прыметніка найбольш відавочныя такія мысленчыя працэсы чалавека, як абстракцыя і аналіз [4]. Акрамя таго, кампазіт заўсёды ўяўляе сабой злучэнне пэўных семантычных ядраў, ускладнены знак.

Такім чынам, на сённяшні дзень асаблівую актуальнасць набывае праблема вывучэння складаных прыметнікаў не толькі з пункту погляду іх фармальнага афармлення, спосабаў утварэння, структурных асаблівасцей, але і з пункту погляду іх семантычнай напоўненасці і фактараў утварэння, іх формы і зместу, удзельнай вагі кампанентаў у сэнсавым ядры таго ці іншага дэрывата, здольнасці рэпрэзентаваць розныя карціны свету, ролі кантэксту і г.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Басава, Г. «Наталяю смагу словам сакавітым...» // Роднае слова. – 1995. – №12. – С. 59–61.
2. Прыгодзіч, М. Р. Аказіяналізмы як крыніца папаўнення лексічнага саставу сучаснай беларускай мовы // Веснік БДУ (серыя 4). – 2009. – № 2. – С. 124–125.
3. Прыгодзіч, М. «Сэнс у іх хаваецца яшчэ большы, чым паэзія...: аўтарскія неалагізмы як факт мовы» // Роднае слова. – 1995. – № 8. – С. 56–60.
4. Харитончик, З.А. Прилагательное: значение, словообразование, функции: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / З.А. Харитончик; АН БССР, Институт языкознания. – Минск, 1986.
5. Шабовіч, М.В. АБВЕСКАВАЦЬ – АШЛЮБАВАЦЬ: Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20-30-х гадоў XX стагоддзя // Роднае слова. – 2008. – № 6. – С. 48–49.
6. Шабовіч, М. В. «Адценні колераў і не толькі ...» // Роднае слова. – 2007. – № 3. – С. 19–21.